

Dövrün soyqırımı Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı sənələr” əsəri əsasında

Samirə Kərimova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: samira.kerimova83@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə Məmməd Səid Ordubadinin 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlıların soyqırımı haqqında yazılmış “Qanlı sənələr” əsərindən söhbət gedir. Biz “Qanlı sənələr” əsəri vasitəsilə Daşnaksütun partiyası və ermənilər tərəfindən müsəlmanlara qarşı amansız soyqırım hadisələrini və o dövrün real mənzərəsini görür, yazıçının onlara verdiyi düzgün qiymətin və gəldiyi doğru nəticələrin şahidi oluruq. “Qanlı sənələr” Azərbaycan ədəbiyyatında mükəmməl publisist əsərdir və həmin əsər Məmməd Səid Ordubadi tərəfindən “1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi” kimi təqdim edilir.

Açar sözlər: soyqırım, faciə, bədii ədəbiyyat, məktub, ideologiya

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 01.12.2022; qəbul edilib – 15.12.2022

Genocide of the era on the basis of Mammad Said Ordubadi's work “The Bloody Years”

Samira Karimova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: samira.kerimova83@mail.ru

Abstract. The article tells about the work of Mammad Said Ordubadi “The Bloody Years” written about the genocide of Azerbaijanis in 1905-1906. Through the work “The Bloody Years” we see the events of the brutal genocide against Muslims by the Dashnaksutyun party and the Armenians and the real picture of that time, we witness the correct assessment that the writer gave them and the correct results that he came to. “The Bloody Years” is the first and perfect journalistic work in Azerbaijani literature, presented by Mammad Said Ordubadi as “the history of the Armenian-Muslim conflict in the Caucasus in 1905-1906”.

Keywords: genocide, tragedy, fiction, letter, ideology

Article history: received – 01.12.2022; accepted – 15.12.2022

Giriş / Introduction

XX əsrin əvvəllərində sovet strukturlarında yüksək rütbəli erməni lobbisi 1905-ci ildən etibarən artıq söz və saxta sənəd əməlinə real işə keçərək xalqımıza qarşı soyqırımı həyata keçirməyi planlamışdı. Cənubi Qafqaz torpaqlarını yerli müsəlman xalqlarından təmizləyərək yerində “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyalarını reallaşdırmaq yolunda erməni millətçilərinin atdıqları

ilk ən böyük addım da məhz 1905-ci ildə baş verdi. İki il ərzində tarixi Azərbaycan torpaqlarını bürüyən od-alov minlərlə azərbaycanlı ailəsinin faciəsinə səbəb oldu. Bu qanlı-qadala illərdə Azərbaycanın elə bir nöqtəsi olmamışdı ki, erməni qəsbkarlarının fitnə-fəsadları, hiyləgər siyasətləri nəticəsində orada qanlar tökülməmiş, ocaqlar sönməmiş olsun. Xalqın başına gətirilən faciələr yazıçıların əsərlərində əks olunur, mətbuat səhifələrində yer alırdı. Belə yazılarla mətbuatda çıxış edən müəlliflərdən biri də görkəmli yazıçı və ictimai xadim, çoxəsrlik tarixi və davamlı ənənələri olan Azərbaycan ədəbiyyatının ədəbi simalarından olan Məmməd Səid Ordubadi idi.

Əsas hissə / *Main Part*

Dövri mətbuatında Məmməd Səid Ordubadinin az qala hər gün, hətta bəzən bir gündə bir neçə məqaləsi, şeiri, ədəbi-tənqidi məqalələri, felyetonu çap olunurdu. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbində mükəmməl bədii publisistika məşqləri keçdiyindən onun nəsr əsərlərindəki publisistika əlamətləri bədiiliklə qaynayıb qarışırdı. Məmməd Səid Ordubadi nəsrəddin publisistikadan və ya əksinə, publisistikada bədiilikdən istifadə etməyin qiymətli örnəklərini göstərmişdir. Ədibin “Qanlı sənələr” əsəri (1911) publisistikanın “dili” vasitəsilə tarixi prosesləri roman təfəkkürü səviyyəsində əks etdirməyin nümunəsidir.

“Qanlı sənələr” əsəri vasitəsilə biz öyrənirik ki, “küçələrdə qan tökən ermənilər ələ keçən əl-siz-ayaqsız müsəlmanları qırıb kəsməkdə idilər. Erməni vəhşilərinin bu qədər cəlladlıqlarına baxmayaraq müsəlmanlar yenə də, erməniləri mühafizə edərək üç minə qədər erməninin qana qaltan olmasının qarşısını almışlar. Daşnaksütun döyüşçülərinin isə ən son zamankı hərbi silahla silahlandığının, müsəlmanların tufənglərinin əksəriyyətinin ovçu tufəngi olub, onların Nuh babasından yadigar qalmış antikvar silah olduğunun şahidi oluruq. Müharibə başlanan kimi erməni əsgərləri tufəngləri ilə kazarmadan qaçaraq müsəlmanlara qarşı vuruşan ermənilərə köməyə gəlmişlər. Rus qoşunu ilə ermənilər birgə qəfil hücum edərək müsəlmanların tərəfinə mərmilə atmağa və şrapnel tökməyə başlamışlar”.

“Qanlı sənələr” əsəri müəllif tərəfindən o dövrdə çap olunan “İrşad” və “Tazə həyat” qəzetləri vasitəsilə xalqa etdiyi müraciətlərdən sonra aldığı 245 məktub və erməni vəhşiliklərinin ideoloqlarından olan Daşnaksütun partiyasının mənfur əməlləri haqqında dörd yüzdən artıq yazılı məlumat əsasında artırılıb azaltmadan, qərəzsiz qələmə alınmış salnamədir.

Sözgedən əsər vasitəsilə insanların ictimai təfəkkür sərxoşluğunu aradan qaldırmaq, onları ayılmaq məqsədi üçün yazıldığını diqqətə çatdıran müəllif, kitabın ilk səhifələrində etiraf etdiyi kimi: “Mən çox fəxr edirəm ki, hər cür fitnəkar məqsədlərdən uzaq, hər növ şəxsi qərəzdən kənar olan məktublara alıb bu məcmuədə dərc etdim (Allah hamısından razı olsun). Ümidvaram, bitərəfənə yazılmış bu sadə və mükəmməl tarixinə müsəlman və ermənilərin hörmətli yazıçıları islah nəzəri ilə yanaşsın, saf ürək, pak qəlb, salim vicdanı ilə qəbul edib, onu başıuca edəcəklər. Əslində mən yazıçı deyiləm. Fəqət, zərrənin dünyanı işıqlandıran günəşə olan nisbəti qəbilədən möhtərəm yazıçıların arxasınca sürünürəm. Bunu da bütün Qafqaz millətləri bilməlidir: mənim bu əsəri yazmaqdan məqsədim millətimizi məsuliyyətdən qurtarmaq, insanpərvər kimi tanımaq, həmçinin erməni qonşuları məsul tutmaq, vəhşi və insaniyyətdən uzaq bir varlıq kimi nişan vermək də deyil. Bəs nədir? Mənim məqsədim müsəlman və ermənilərin iki il ərzində törətdikləri səhv və xətalarnı söyləməkdir...Bəlkə, onların və bizim bu xətalardan ötrü təəssüfə layiq bir halda gələcək qarşısında xəcalət çəkəcəyimizi deyib durmaqdır” [5, s.6-7]. Özünün qərəzsiz məramına əsərin son cümləsinə qədər sadıq qalan yazıçı, eyni zamanda erməni-müsəlman hadisələrinin səbəbləri barədə Qafqaz, Rusiya, Avropa və Amerika mətbuatında bir-birinə zidd məqalələr dərc olunduğundan bəhs edir. “Qanlı sənələr” əsərinin yazılmasının dörd əsas səbəbini oxucuların nəzərinə çatdırırdı:

1. “Daşnaksütun partiyasının dinc azərbaycanlılara qarşı Gəncə, Naxçıvan, Şuşa, Bakı, Cəbrayıl, Cavanşir və Zəngəzur uyezdələrində törətdiyi vəhşiliklər barədə, dinc sakinlərin qətlə yetirilməsi, gülləbaran edilməsinə dair çoxlu dəlil-sübut gətirilir.

2. Məhəlli hökumət məmurlarının müharibə zamanlarında etinasızlığı, ermənilərin terrorları qorxusundan bir tərəfi əldə saxlayıb, digər tərəfə növbənöv vicdansızlıqlar etməsi ilə izah olunur.

Böyük Rusiya inqilabına görə mərkəzi hökumətin başı özünə qarışdığından xırda məmurlar özbaşınalıq üz qoyub erməni-müsəlman iğtişalarının sakitləşməsi üçün bir tədbirdə bulunmadılar” [5, s.8].

3. Ordubadi müsəlmanların elmsizliyi, siyasətdən baş açmamaları, silahsızlığını və müasir işlərdən xəbərsiz olmalarını ön plana çəkir və haqlı olaraq belə bir nəticəyə gəlir ki, o vaxt müsəlman camaatı hazırlıq görüb ayıq tərpsəydilər, erməniləri bir tənbehə uğratsaydılar Qafqaz faciələrinə büsbütün son qoyular, müsəlmanların da təbii şücaət və rəşadəti onlara məlum olardı.

4. Ermənilərin avtonomiya - idarə muxtariyyəti həvəsində olmalarında görürdü. M.S.Ordubadi XIX əsrin ikinci yarısında Türkiyədə baş vermiş Sasun, Zeytun və Van faciələrinin davamının Qafqaza, xüsusilə Azərbaycana ayaq açması prosesini izləyirdi. Ermənilərin Türkiyədə müəzzəm bir Daşnaksütun partiyası təşkil və tənzim etdiklərini, onların liderlərinin öz fitnələrini həyata keçirmək üçün Amerika və Avropadan olan himayədarlarının da bu işdə az rol oynamadığını xüsusi vurğulayırdı. O, qeyd edirdi ki, bunların banisi və göstəriş verəni erməni yazıçısı Arsruni cənabları idi. Bu cənab Türkiyə şəraitinə baxıb, işin çətinə düşdüyünü görüb erməniləri Qafqaza daşımağı məsləhət görmüşdü” [5, s.10].

Hadisələrə bu cür yanaşma erməni qələm əhlinin tarixən ara vurmaqla, xalqlar arasına nifaq salmaqla məşğul olduğuna daha bir nümunədir. “Qanlı sənələr” əsəri vasitəsilə biz erməni millətçilərinin bu hərəkət xəttini ardıcıl davam etdirdiyinin, fürsət düşdükcə yeni qəsbkarlıq planlarına əl atdığına şahidi oluruq. Ordubadi qeyd edir ki, 1905-1906-cı illərdə onların məqsədi “erməni və müsəlmanı müharibə səbəbinə bir-birindən ayırmaq niyyəti ilə Bakı quberniyasını və Gəncə quberniyasının aran yerlərini müsəlmanlara verib, İrəvan quberniyasını, Gəncə quberniyasının yaylaq və dağbasar ölkələrini ermənilərə verib, bunları da Qars sancağı ilə birləşdirib erməni səltənəti təşkil etmək idi... Hər təşəbbüsdən sonra Bakı faciəsinə girişdilər ki, Arsrununin vəsiyyətinə əməl edib, müsəlmanları təzyiqlə baba yurdlarından qovub yerlərində səltənət qursunlar.

Akademik Teymur Kərimli “Hansı ilimiz qansız olub ki?...” başlıqlı məqaləsində də “Qanlı sənələr” əsəri vasitəsilə erməni xislətini bütün dövrlərdə həyasızlıq adlandıraraq əsərin hər iki əsr boyunca aktualıq kəsb etdiyini oxucuların diqqətinə çatdırır” [2].

“Qanlı sənələr” əsərini yazmaqda əsas məqsədinin məzlumların maddi və mənəvi çətinliklərinin təsiri, müxbirlərinin milli qeyrət hissləri və ən əsası vicdan əzabı olduğunu diqqətə çatdıran Ordubadi, hadisələrin şərhindən əvvəl “Məqsədin ərzi” və “Məramın ifadəsi” başlıqlı tezislərində əsər barəsində öz fikirlərini belə əks etdirmişdi: “...iki millət arasında baş verən faciələri yazmaqda vətən övladlarına keçmiş müsibətlərdən bir ibrət yadigarı kimi bir parça vətən fəryadnaməsi vücuda gətirdim”, - deyən müəllif bütün hadisələri obyektivliklə qələmə almaq məqsədi güddüyünü və həmin məqsədə nail olmaq üçün əlindən gələni əsirgəmədiyini göstərirdi: “Bütün Qafqaz millətlərinə, istər erməni, istər müsəlman, məlum ola ki, bu tarix hər cür şəxsi və milli qərəzdən uzaq olub hər nöqtədə üz vermiş faciə və hadisələri olduğu kimi yazıb oxuculara tam-əhtiramla təqdim edəcəkdir” [5, s.6].

Əsərinin oxucular tərəfindən “saf ürək, pak qəlb, səlim vicdanla” qəbul ediləcəyinə ümid bəslədiyini bildiren müəllif bütün Qafqaz millətlərinə üz tutub deyirdi ki, “məqsədim müsəlman və ermənilərin iki il ərzində törətdikləri səhv və xətaları söyləməkdir... Bəlkə, onların və bizim bu xətalardan ötrü təəssüfə layiq bir halda gələcək qarşısında xəcalət çəkəcəyimizi deyib durmaqdır. Burasını da oxucular düşünməlidir ki, mənim ümdə məqsədim müsəlmanların elmsizlik və anlamamazlıq səbəbindən bu bəlalara düşdüyünü deyib, ermənilərin də bir para yazıçıların xam xəyallarına qurban olduqlarını onlara bildirməkdir” [5, s.7].

Böyük sənətkarımız əsrin əvvəllərindəki faciələrin tarixçəsini yaradarkən hələ də sadələvh-cəsinə ümid bəsləyirdi ki, “Hər iki millət öz səhv və xətalarını düşünmək üçün hörmətli erməni yazıçıları bu bitərəfanə olan əsəri rus yainki erməni dilinə tərcümə edib vətən övladlarına bir intibah gül dəstəsi olaraq əmanət qoyacaqlar. Bu yol ilə əsrlərində belə cinayətlərə meydan verəcək bir para kimsələr olarsa qarşısını almağa çalışacaqlar”.

Həmin dövrdəki toqquşmalarla əlaqədar xeyli sənəd və material toplanmasına baxmayaraq, Məmməd Səid Ordubadinin hadisələrin izi ilə yaratdığı “Qanlı sənələr” (“Qanlı illər”) və bunun

kimi xeyli əsərlər Sovetlər dövründə həm tədqiqatdan, həm də geniş oxucu auditoriyasından demək olar ki, kənar qalmışdı. Bunun səbəbini isə “Xalqlar dostluğu” prinsipi əsasında yeni təfəkkürlü cəmiyyətin yaradılması, xalqlar arasında gərgin münasibətlərin aradan qaldırılmasına təkan kimi əsaslandırırırdılar. Lakin kinli erməni milləti gizli şəkildə öz məkrli siyasətini davam etdirmiş, Azərbaycan xalqı isə sidq ürəkdən əsl dostluq və mehriban qonşuluq münasibətlərinin davam edəcəyinə inanmışdı.

Xalqımızın tarixində yaşanan faciəli dövrün yanğılı-acılı təsvirini və təhlilini verən “Qanlı sənələr” əsəri yazıldığı tarixdən üç il sonra yəni 1911-ci ildə Bakı kapitalisti Murtuza Muxtarovun maddi dəstəyi ilə Haşım bəy Vəzirovun “Səda” mətbəəsində böyük çətinliklər hesabına çap olunmuşdur. Uzun illər arxivlərdə toxunulmazlıq qریفi altında saxlandıqdan sonra nəhayət ki, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əkrəm Bağırov tərəfindən ilk dəfə olaraq 1988-ci ildə ərəb əlifbasından müəssir əlifbaya çevrilmiş, sadələşdirilərək çapa hazırlanmışdır. Əsər eyni çətinliklə, demək olar ki, üç ildən sonra – 1991-ci ildə yazıçı Sabir Rüstəmxanlının vasitəçiliyi ilə o dövrün Qarabağa Xalq Yardım Komitəsi tərəfindən kütləvi tirajla nəşr olundu. Kitab həm ölkəmizdə, həm də xaricdə böyük maraq doğurdu və 1905-1906-cı il hadisələri ilə bağlı həm kütləvi, həm də elmi ədəbiyyatda ən çox istinad edilən mötəbər mənbələrdən biri oldu” [1, s.30].

Tofiq Rüstəmov “Qanlı illərin salnaməsi” adlı məqaləsində qeyd edir ki, Respublika Əlyazmalar İnstitutunun fondunda, M.S.Ordubadinin arxivində “Qanlı sənələr” əsərinin 20-ci illərdə “partiya təmizlənməsindən” keçmiş nüsxəsindən istifadə etdiyimi yaxşı xatırlayıram. O vaxtacan müvafiq ədəbiyyatdan yalnız Kommunist Partiyası üzvlərinin süzgecindən keçirildiyini, saf-çürük edildiyini bildirdim. Bu əsərin üzərindəki möhürdə “partiya təmizlənməsindən keçmişdir” sözlərini oxuyandan sonra anladım ki, şübhə doğuran əsərlər də belə “təmizlənməyə” məruz qalmış [6, s.2].

Sovetlər dövründə “Qanlı sənələr” əsərinin kiril əlifbası ilə çap edilib oxuculara çatdırılması ilə böyük ədibi nəinki dünya miqyasına çıxarmaq, heç Azərbaycanda da layiq olduğu səviyyədə tanıtmaq mümkün deyildi. Azərbaycan müstəqilliyini elan etdikdən sonra, əsər 1991-ci il nəşri əsasında Azərbaycan dilindən başqa rus, ingilis, türk və fars dillərinə də tərcümə olunaraq çap edilmişdir. Bu da öz növbəsində mövcud soyqırım hadisələri haqqında təsəvvürlərin daha da geniş miqyas alması ilə nəticələndi.

Keçmiş Sovetlər İttifaqı dövründə M.S.Ordubadi və Azərbaycanın digər böyük ədibləri haqqında araşdırmalar aparılarkən ədəbi və milli meyarlardan daha çox ideoloji tələblər ön plana çəkilirdi. Həmin dövrdə araşdırmalar zamanı orijinal yaradıcılığa malik olan elm və ədəbiyyat xadimlərinin, yazıçı yaxud alimin sənətinin və ya elminin böyüklüyü, qüdrəti deyil, onların əsasən Şekspir, Qoqol, Belinski kimi görkəmli Qərb, yaxud rus ədəbiyyatı nümayəndələrindən təsirlənməsi, faydalanması diqqətə çatdırılırdı. Bu isə öz növbəsində Azərbaycan yazıçıları və alimlərinin yaradıcılıq özünəməxsusluğunun, bənzərsiz sənət aləminin arxa plana keçirilməsi, hətta kölgədə saxlanması ilə nəticələnirdi. Halbuki, elm və sənət adamlarının bir-birlərindən öyrənmələri, birinin digərinə istinad etməsi, qarşılıqlı təsir məsələləri ədəbi mühitin təbii bir prosesi sayılmalı, müqayisələr obyektiv aparılmalı idi.

Akademik İsa Həbibbəyli M.S.Ordubadi yaradıcılığı ilə digər böyük ədiblərin arasında müqayisələr apararkən onun əsərlərinin ədəbi meyarlardan daha çox ideoloji mahiyyətini diqqətə çatdırır, görkəmli Azərbaycan yazıçısını bəzi cəhətlərinə görə dahi rus ədibi Lev Nikolayeviç Tolstoyla müqayisə edir. Akademik yazır: “Fikrimizcə, bir çox cəhətdən görkəmli Azərbaycan yazıçısı Məmməd Səid Ordubadını bəzi cəhətlərinə görə dahi rus ədibi Lev Nikolayeviç Tolstoyla müqayisə etmək olar. Bizə görə Məmməd Səid Ordubadi Azərbaycan ədəbiyyatının Tolstoyudur”. Akademik İsa Həbibbəyli Məmməd Səid Ordubadinin Lev Tolstoyla müqayisəsində istinad etmək, təsirlənmək motivlərinin nəzərə çarpmadığını vurğulayaraq, müqayisədə aşağıdakıları nəzərdə tutduğunu diqqətə çatdırırdı: “Böyük Lev Tolstoy rus ədəbiyyatının tarixində malik olduğu səviyyə etibarilə hansı yeri tutursa, Məmməd Səid Ordubadi də Azərbaycan ədəbiyyatında həmin mövqeyə sahibdir” [4, s.4].

Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı sənələr” əsəri mübarizə ruhlu Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixinin və keşməkeşli taleyinin ədəbiyyatı olaraq ümummilli mənafehlərin ədəbi yaddaşda həkk olunması ilə yanaşı, həm də gələcəyə işıq salmaq missiyasına xidmətin ifadəsidir. Tarix təkrarlanır və bizim millət olaraq öz sərhədlərimiz daxilində digər xalqların nümayəndələrinə layiq olduqlarından artıq dəyər verməyimiz, tezənutqanlılığımız, başımıza bu kimi faciəvi hadisələrin gəlməsi millətimizin mənəvi ruhuna çox pis təsir edir və tarixi, siyasi əsərlərin yazılması ləblüylünü ortaya qoydu.

M.S.Ordubadinin “Qanlı sənələr” əsərində, faktlar əsasında qeyd edildiyi kimi, erməni-müsəlman davasının başlanğıcı 1905-ci il noyabr ayının 8-ində daşnaksütunların müsəlmanları müharibəyə çağırmaq üçün Bəhmənli kənd sakinlərini təqsirsiz və günahsız öldürmələri səbəbilə yaranmışdır. XX əsrin əvvəllərində baş vermiş erməni-müsəlman müharibəsi öz gərginliyini bütöv bir əsrə yaxın davam etdirmişdir.

İki il sürən erməni-müsəlman münaqişəsi ilə son dövrlər ermənilərin törətdikləri faciələri müqayisə edərkən bir tərəfdən eyni qəsbkarlıq strategiyasının, eyni cinayətkar metodların, eyni fitnəkar hərəkətlərin, hiyləgərliyin, ikiüzlülyünün, hərisliyin, digər tərəfdən isə xalqımızın, ordumuzun misilsiz qəhrəmanlıq nümunələrinin, yüksək insanpərvərliyin şahidi oluruq.

Eyni zamanda, milli ədəbi-ictimai fikirdə yüksək xidmətlərinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Görkəmli Azərbaycan yazıçısı Məmməd Səid Ordubadinin anadan olmasının 140 illiyi haqqında”kı 10 aprel 2012-ci il tarixli Sərəncamı şair, dramaturq, publisist və ictimai xadimin mövqeyini daha da möhkəmləndirmək və onun yaradıcılığının daha geniş miqyasda təqdim etməyin bariz nümunəsidir [3].

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, “Qanlı sənələr” Azərbaycan ədəbiyyatında ilk və mükəmməl publisist əsərdir və həmin əsər Məmməd Səid Ordubadi tərəfindən “1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi” kimi təqdim edilir.

Müstəqillik dövründə erməni-Azərbaycan münasibətləri, soyqırım və milli ideologiya mövzusunda yazılmış əsərlər, müqayisələr ideoloji mahiyyət daşımaqla yanaşı, həm də elmi-tədqiqat səviyyəsində obyektiv mənzərəsini yaratmaq və mövcud tarixi faktlara əsaslanan elmi əsaslarla daha dərinlən araşdırılmağa başlandı. Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı sənələr” əsəri də milli ideyaya malik təsirli, qüvvətli əsərlər sırasındadır. Səlnamə əsər ümummilli ideallara xidmət edən mübarizə ruhlu ədəbiyyatın layiqli nümunələrindən biri kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus iz salmışdır.

Ədəbiyyat / References

1. Bağırov, Ə. M.S.Ordubadi və 1905-1906-cı illərin qanlı hadisələri / – “Elm” qəz., №5-10 (1023-1028), 24 fevral 2012.
2. Kərimli, T. Hansı ilimiz qansız olub ki?... (Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı sənələr” kitabını vərəqləyərkən) // <https://www.manuscript.az/index.php?newsid=461>
3. Məmməd Səid Ordubadinin 140 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 10 aprel 2012.
4. Həbibbəyli, İ. Ordubadi Məmməd Səid. Həyatım və mühitim. – Naxçıvan: Əcəmi, 2012.
5. Ordubadi, M.S. Qanlı illər. – Bakı: Qarabağa Xalq Yardım Komitəsi, 1991.
6. Rüstəmov, T. Qanlı illərin salnaməsi. Dünənki və bugünkü faciələr barədə düşüncələr. – “Xalq” qəzeti, №26, 6 fevral 1992.

Геноцид века на основе произведения Мамед Сеида Ордубади “Кровавые годы”

Самира Керимова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: samira.kerimova83@mail.ru

Резюме. В статье рассказывается о геноциде азербайджанцев в 1905-1906 годах, а также о произведении Мамед Сеида Ордубади “Кровавые годы”. Через произведение “Кровавые годы” мы видим события жестокого геноцида против мусульман со стороны партии Дашнакцутюн и армян и реальную картину того времени, являемся свидетелями правильной оценки, которую дал им писатель, и правильных результатов, к которым он пришел. “Кровавые годы” первое и совершенное публицистическое произведение в азербайджанской литературе, представленное Мамед Сеидом Ордубади как “история армяно-мусульманского конфликта на Кавказе в 1905-1906 годах”.

Ключевые слова: геноцид, трагедия, художественная литература, письмо, идеология